

Федерація профспілок України
Український інститут туризму

**РОЗВИТОК ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ**

Київ - 1995

**ФЕДЕРАЦІЯ ПРОФСПЛОК УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ТУРИЗМУ**

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Збірник наукових статей

Київ — 1995

М.Ф. Дмитрієнко

*Завідуюча сектором історичної
географії та картографії
Інституту історії України
НАН України, доктор
історичних наук*

О.В. Ясь

*Аспірант Інституту історії
України НАН України*

РОДИННІ МАЄТКИ КАПНІСТІВ ЯК ОСЕРЕДКИ СУСПІЛЬНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ПОЛТАВЩИНИ КІНЦЯ XVIII — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

В енциклопедичних виданнях з історії України, на жаль, дуже мало місця відводиться родоводу багатьох українських родин, які відіграли помітну роль у політичному, культурному житті нашої країни, виступали за збереження національних звичаїв, традицій, мови. Ще рідше згадуються вони в туристських путівниках і довідниках. Між тим, настав час всіма засобами популяризувати їх діяльність, зокрема в ході туристських подорожей та екскурсій, включати їхні садиби, які залишалися як пам'ятки історії та культури, до туристських маршрутів по Україні.

Однією з таких була родина Капністів, які протягом кількох поколінь мали маєтки на Полтавщині, що стали осередками суспільного і культурного життя краю.

На початку XVIII ст. Російська імперія стала одним з основних центрів європейської еміграції. Нове становище великої північної

православної імперії серед країн тогочасної Європи, далекоюсяжні зовнішньополітичні цілі та брак кваліфікованих військових, освічених урядовців та дипломатів надавали можливість європейським емігрантам, а особливо тим, які належали до елітарних верств суспільства в своїх державах, зробити стрімку кар'єру на імперській службі¹. Чільне місце в еміграції європейців до Росії належало вихідцям з Балканського півострова — болгарам, сербам, чорногорцям та грекам, які зазнавали дедалі більшого утиску з боку Турецької та Австрійської імперій. Це створювало передумови для їх еміграції саме до земель своїх одновірців, де вони могли розраховувати на кращу долю, протегування з боку російського уряду, що спеціальними указами надавав значні пільги переселенцям, та на досить обнадійливі перспективи на військовій і цивільній службі. Серед багатьох слов'янських та грецьких родин, представники яких переселилися до Росії, була і родина іонічних греків, графів Капніссісів (Капніссі).

Згідно офіційної російської генеалогії рід Капніссісів веде свій відлік від полковника венеціанської служби Петра Капніссіса (сер. XVII ст.) та його сина, кавалера св. Марка Стомателло, які походять з острова Занте (Закинфа), розташованого у групі іонічних островів на захід від Пелопоннеса². Останній за військові заслуги перед Венеціанською республікою отримав грамоту дожа Алозія Моченіго від 6 січня 1702 року, що давало Стомателло та низхідним від нього нащадкам графський титул Республіки³. Онук Стомателло — Петро Капніссіс, незважаючи на заборону венеціанського уряду, зібрав і озброїв загін добровольців для допомоги Петру I у війні з Туреччиною. Проте невдача Прутського походу (1711) російського імператора та швидкоплинність російсько-турецької війни змусила Капніссіса та його сина Василя, які за самочинство побоювалися переслідувань венеціанців, емігрувати до Росії. По дорозі Петро помирає, його малолітній син опиняється на українській землі. Про обставини, за яких Капніссіси стали емігрантами, та молоді роки Василя Петровича Капніссіса-Капністе (п'яте коліно в родоводі), в історії нічого не відомо⁴, є тільки суперечливі згадки про те, що Василь виріс у родині представника козацької старшини полковника Павлюка, який заповів названому сину своє майно, бо був бездітним.

Нащадок славних воїнів, які неодноразово відзначалися військовою відвагою у венеціансько-турецьких війнах, протягом короткого терміну робить успішну військову кар'єру. Вже у 1737

році за атестацією фельдмаршала Б.К. Мініха він отримує чин миргородського полковника, а пізніше, у 1751 році — чин бригадира російської армії з призначенням командуючим слободськими полками. За вірну службу у 1743 році В.П. Капніст одержує від російської імператриці Єлизавети грамоту на ряд маєтностей: Манжелію (Омельницької сотні), Обухівку (Сорочинської сотні), Зуєвці (Миргородської сотні), Турбайці (Трубайці) та Попівку (Хорольської сотні)⁵. На подарованих йому землях він дозволив селитися вихідцям з інших місць і заснував ряд населених пунктів: Ламане, Піски, Миколаївку, Василівку, Бригадирівку та Пузикове. Бригадир В.П. Капніст, що мав від двох шлюбів шістьох синів (від першого з дочкою грецького купця Согден — Данила та Ананія, від другого з Софією Андріївною Дунін-Борковською — Миколу, Петра, Андрія та Василя), започаткував українську гілку роду.

Про життя та долю дітей від першого шлюбу (грецької гілки) відомо небагато: Данило Васильович (?-бл. 1759, шосте коліно), навчався у Київській Академії, мав кількох дітей, зокрема сина Івана (? — 1787)⁶; Ананій Васильович (?-1802, шосте коліно) — бунчуковий товариш⁷. Проте діти В.П. Капніста від другого шлюбу з представницею старовинного роду, що належав до найзнатніших верств української старшини, С.А. Дунін-Борковською⁸, відігравали помітну роль в українському суспільному та культурному житті. Василь Васильович (1758-1823, шосте коліно) — відомий російський поет, належав до кола російських літераторів, критиків кріпосництва. Окрім того, він був автором козацького проекту 1787/88 рр.⁹, учасником руху українських автономістів кінця XVIII ст., виконавцем Берлінської місії 1791 року¹⁰. Дружина поета — Олександра Олександрівна Дьякова — поріднила Капністів з відомими російськими поетами М.О. Львовим та Г.Р. Державіним, що були одружені з її рідними сестрами. Петро Васильович — відставний військовий, вольтер'янець та республіканець за переконаннями, більше двадцяти років мандрував по Європі, жив у Німеччині, Голландії, Франції та Англії, служив у палацовій охороні французького короля Людовика XVI, одружився з англійкою, а повернувшись на Батьківщину, заснував «турбайську» («трубайську») республіку для кріпаків свого маєтку. Микола Васильович, улюбленець матері, за свідченням рідних, розмовляв виключно «малоросійською говіркою» та інколи відзначався надзвичайно химерними судженнями, що робило його,

як і брата Петра, в очах сучасників неперевершеним оригіналом та диваком. Маєтки Капністів після смерті батька не були розділені між нащадками. Ними керувала владною рукою мати, хранителька українських традицій своєї родини (вона було жива ще у 1787 році)¹¹. Вона вперто одстоювала інтереси синів і дала їм прекрасну освіту.

Отже, наприкінці XVIII ст. родина Капністів володіла рядом маєтностей на території сучасної Полтавщини. Її представники належали до прогресивної інтелігенції того часу, відзначалися самобутністю та оригінальністю поглядів, мали широкі зв'язки серед козацької старшини та російського дворянства. Сукупність цих передумов та особливості суспільного розвитку малоросійських земель у 20-40 рр. XIX ст. висунули «родинні гнізда» Капністів на роль своєрідних осередків суспільного та культурного життя місцевого дворянства та інтелігенції. У сьомому коліні української гілки (пер. пол. XIX ст.) переплелися традиції українських автономістів кінця XVIII ст. і руху декабристів, малоросійського дворянства доби українського Відродження і кирило-мефодіївців, російських слов'янофілів та прихильників грецького романтизму середини XIX ст. Двоє з синів поета В.В. Капніста — Семен (бл. 1791/92-1846, сьоме коліно) та Олексій (бл. 1796/97-1869, сьоме коліно) були декабристами¹². Дружиною Семена стала сестра декабристів братів Муравйових-Апостолів — Олена Іванівна, що була йому вірною супутницею до кінця життя¹³. Саме у родинних маєтках Капністів та Муравйових-Апостолів (Обухівці, Турбайцях (Трубайцях), Манжелії, Кобинцях, Хомутцях) зійшлися діячі кількох поколінь, що уособлювали різні історичні епохи. Дружина Олексія Капніста — Уляна Дмитрівна Белуха-Коханівська, спадкоємиця по жіночій лінії легендарного і славного гетьмана П. Полуботка. Вона передала у спадок наступному коліну Капністів архів роду Полуботків разом з надзвичайно мальовничим селом Михайлівкою (Лебединський повіт Харківської губернії)¹³. Третій син поета — Іван Васильович (бл. 1794/95-1860, сьоме коліно), полтавський губернський предводитель дворянства, пізніше — смоленський та московський губернатор, разом з малоросійським губернатором М.Г. Репніним виступив фундатором проекту 1831 року, за яким було створено 8 полків українських козаків. І.В. Капніст та М.Г. Репнін належали до вищих верств українського дворянства і досягли значного становища на імперській службі. Разом з тим вони намагалися дещо поліпшити добробут мешканців

Малоросії та досягти хоча б куцої, обмеженої автономії етнічних земель українців у офіційних межах, окреслених тодішнім російським урядом.

Дочка поета — Софія Василівна Капніст-Скалон (бл. 1797/99?, сьоме коліно), авторка відомої родинної хроніки¹⁵, стала господинею літературного салону, що містився у будинку Скалонів у Полтаві. На літературних вечорницях у Скалонів збиралися кирило-мефодіївці М. Гулак, В. Білозерський та О. Навроцький¹⁶. Під час традиційних вечорів, потрапити на які вважалося честю, читали в оригіналах твори М. Лермотова і Т. Шевченка, А. Міцкевича і П. Куліша, співали чеські, сербські та українські пісні. Ім'я «малоросійської панночки» (Софії Капніст-Скалон) та прізвиська людей з її оточення неодноразово згадуються у листуванні М. Гоголя з рідними. В якості свого земляка приймали великого письменника як у полтавських, так і у московських помешканнях родини Івана Васильовича Капніста¹⁷.

Серед найближчих друзів і приятелів українського Кобзаря Т.Г. Шевченка значився згадуваний вже Олексій Капніст, який ввів його у родину Репніних¹⁸. Визначне місце посідали Капністи і у становій губернській ієрархії, займаючи тривалий час посади губернських та повітових предводителів дворянства¹⁹. Загалом, питання про найближче оточення Капністів у першій половині XIX ст., українські та російські зв'язки родини, заслуговують на окреме дослідження.

Указами від 15 січня і 23 липня 1876 та 17 березня 1877 років за восьмим коліном роду Капністів нарешті визнається графський титул, який їхні предки отримали у Венеціанській республіці. Представники родини у другій половині XIX ст. входять до кола найзнатніших сановників та урядовців імперії. Так, до восьмого коліна належать: Дмитро Олексійович (1837-1904), директор Азіатського департаменту МЗС Російської імперії; Петро Олексійович (1839-1904), надзвичайний і повноважний посол у Австро-Угорській імперії, письменники Петро Іванович (1830-1898) і Павло Олексійович (1842-1904); до дев'ятого коліна — депутат III і IV Державної Думи, один з лідерів партії октябристів Іполит Іполитович (1872-?); депутат IV Державної думи Дмитро Павлович (бл. 1871-?); начальник морського Генштабу Ставки (1916), ад'ютант військового міністра (1917) Олексій Павлович (бл. 1871-?). Проте навіть у восьмому та дев'ятому коліні Капністи продовжують зберігати традиції українофільства, які простежу-

ються у мотивах творчості письменників і мемуаристів та у родинному побуті. Особливо це відзначають у спогадах ті, що перебували в родинних маєтках Капністів на Полтавщині. Залишається висловити надію, що незабаром настане той час, коли культурно-історична спадщина роду Капністів та інших старовинних родів займе належне місце не тільки у наукових студіях, популярних виданнях з української історії XVIII-XX ст., краєзнавчих дослідженнях, а й у туристичній і просвітницькій роботі.

ПРИМІТКИ

¹ Карпович Е.П. Родовые прозвания и титулы в России. — СПб., 1886. — С. 242-246.

² Лобанов-Ростовский А.Б. Русская родословна книга. В 2-х т. — СПб., 1885. — Т. I. — С. 237.

³ Списки титулованным родам и лицам Российской империи. — СПб., 1892. — С. 140.

⁴ Дашкевич Я.Р. Берлін, квітень 1791 р. Місія В.В.Капніста. Її передісторія та історія //Український археографічний щорічник. — Т. 4. — Вип. 1. — К., 1992. — С. 229-230.

⁵ Модзалевский В.Л. Малороссийский Родословник. В 4-х т. — К., 1910. — Т. 2. — С. 283.

⁶ Інститут рукопису при ЦНБ ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України. — Ф. 130. — Спр. 9. — Арк. 1.

⁷ Оглоблин О. Люди Старої України. — Мюнхен, 1959. — С. 51; Модзалевский В.Л. Назван. праця. — Т. 2. — С. 284.

⁸ Про рід Дуніних-Борковських див.: Долгоруков П.Я. Российская родословная книга. В 4-х ч. — СПб., 1856. — Ч. III. — С.122; Модзалевский В.Л. Назван. праця. — Т. I. — С. 485-497.

⁹ Григорович Н. Канцлер кн. Александр Андреевич Безбородько в связи с событиями его времени. В 2-х т. — СПб., 1881. — Т. 2. — С. 6-7, 516-517.

¹⁰ У 1791 році до пруського державного і кабінет-міністра гр. Е.-Ф. Герцберга звернувся невідомий йому особисто український шляхтич Капніст, який намагався з'ясувати, чи можуть українські козаки розраховувати на підтримку Пруссії у разі війни останньої з Росією, якщо «спробують скинути російське ярмо»; див. докладніше: Оглоблин О.П. Берлінська місія Капніста 1791 року// Український історик. — 1974. — N 1-3(41-43). — С. 85-102; Дашкевич Я.Р. Берлін, квітень 1791 р. Місія Я.В. Капніста. Її передісторія

та історія //Український археографічний щорічник. — Т. 4. — Вип. I. — 1992. — С. 220-260.

¹¹ Описи Київського намісництва 70-80 років XVII ст. — К., 1989. — С. 256.

¹² Медведська Л.О. Декабристи на Полтавщині. — Харків, 1960. — С. 28-30.

¹³ С.В. Капніст відзначив повагу та незмінні глибокі почуття до дружини у своєму духовному заповіті від 12 грудня 1844 року, див.: Інститут рукопису при ЦНБ ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України. — Ф. 130. — Спр. 20. Арк. 1.

¹⁴ Гальковский Н. Наказной гетьман Полуботок. Исторический очерк. — Лебедин, 1909. — С. 10; Географическо-статистический словарь Российской империи. В 5-и т. — СПб., 1867. — Т. 3. — С. 262-263.

¹⁵ Капнист-Скалон С.В. Воспоминания // Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов. В 2-х т. — М., 1931. — Т. 1. — С. 297-427.

¹⁶ Маяковский В.В. Люди сорокових років// За сто літ. — Кн. III. — К., 1928. — С. 67-68.

¹⁷ Капнист Ина. Воспоминания о графе Петре Ивановиче Капнисте // Сочинения графа П.И. Капниата. В 2-х т. — М., 1901. — Т. 1. — С. LII-LIV.

¹⁸ Оглоблин О. Проблема українських зв'язків Т. Шевченка / Український історик. — 1973. — № 3-4(39-40). — С. 41.

¹⁹ Павловский И.Ф. Полтавцы, иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. — Полтава, 1914. — С. 79, 87, 93, 96, 181-186; Його ж. К истории Полтавского дворянства 1802-1902 гг. Очерки по архивным данным. — Вып. 1. — Полтава, 1906. — С. XXII, XXIV, XXXII, XLI.